

Seminář FC3802

úvod

Obecný postup řešení fyzikálních úloh

1. Porozumění obsahu úlohy: je nutno porozumět tomu co je dáno (zadaným údajům) a tomu, co se po nás chce, zaměřte se na slova pro řešení úlohy podstatná.

Automobil jedoucí rychlostí 54 km.h^{-1} , zvětší za dobu 10 s svoji rychlost na 90 km.h^{-1} . Jakou dráhu ujede za předpokladu, že jeho pohyb je rovnoměrně zrychlený?

Důležité jsou údaje *rychlost*, *doba*, *dráha* a pojem *pohyb rovnoměrně zrychlený*, s nímž souvisí veličina *zrychlení*.

2. Zápis úlohy: příslušné veličiny označíme patřičnými symboly a zapíšeme hodnoty zadaných veličin. Pro daný příklad:

$$v_0 = 54 \text{ km.h}^{-1} = 15 \text{ m.s}^{-1}$$

$$v = 90 \text{ km.h}^{-1} = 25 \text{ m.s}^{-1}$$

$$t = 10 \text{ s}$$

$$s = ?$$

3. **Fyzikální rozbor situace:** zahrnuje několik dílčích kroků jako jsou vytvoření náčrtku nebo schématu a zjištění příslušných fyzikálních zákonitostí a vztahů. Následuje zápis vztahů, kterými jsou dané a hledané veličiny navzájem vázány. Pro daný příklad:

$$v = v_0 + a \cdot t \quad \Rightarrow \quad a = (v - v_0) / t$$
$$s = v_0 \cdot t + \frac{1}{2} \cdot a \cdot t^2$$

U složitějších úloh je třeba doplnit další veličiny či konstanty z tabulek.

Někdy je třeba vymezit zjednodušující podmínky, např. zanedbání tření, odporu prostředí, vnitřního odporu el. zdroje, ideální plyn, ...

4. **Obecné řešení úlohy:** pomocí vztahů z předchozího kroku vytvoříme rovnici (obecné řešení) na jejíž levé straně je symbol hledané veličiny a na pravé straně symboly označující dané veličiny. Pro daný příklad:

$$s = \frac{1}{2} \cdot (v_0 + v) \cdot t$$

V komplikovanějších případech lze používat i výsledky z dílčích výpočtů. Pro daný příklad např.

$$a = (v - v_0)/t \Rightarrow a = (25 - 15)/10 \text{ m.s}^{-2} = 1 \text{ m.s}^{-2}$$

5. **Kontrola jednotky výsledku:** do obecného řešení dosadíme za symboly veličin jejich jednotky. Pro daný příklad

$$s = \frac{1}{2} \cdot (v - v_0) \cdot t$$

$$\text{m} = \text{m.s}^{-1} \cdot \text{s} = \text{m}$$

6. **Řešení pro dané hodnoty:** dosazení číselných hodnot do obecného výsledku, následný výpočet hledané veličiny a doplnění jednotky za daný výraz. Pro daný příklad

$$s = \frac{1}{2} \cdot (15 + 25) \cdot 10 \text{ m} = 200 \text{ m}$$

6. **Diskuse řešení:** slouží k ověření hodnověrnosti výsledku, t.j. zda může vypočtená hodnota veličiny odpovídat skutečnosti. Lze tak učinit na základě zkušenosti, či údajů v tabulkách nebo literatuře.

Pokud by pro daný příklad vyšlo, že automobil urazil za 10 s dráhu 2000 m, znamenalo by to, že by musel jet průměrnou rychlostí $200 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1} = 720 \text{ km}\cdot\text{h}^{-1}$, což není reálné. Hodnota 2000 m je tudíž chybná.

7. **Formulace odpovědi:** formulace odpovědi na otázku v zadání úlohy. U výpočtových úloh obsahuje odpověď vždy číselnou hodnotu hledané veličiny.

Příklad: Ledová kra o objemu 2 m^3 má hmotnost 1834 kg . Určete hustotu ledu.

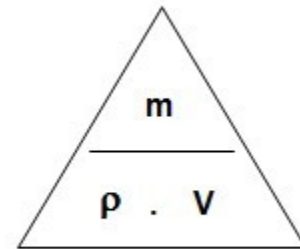
$$m = 1834 \text{ kg}$$

$$V = 2 \text{ m}^3$$

$$\rho = ? \text{ [kg.m}^{-3}\text{]}$$

$$\rho = m/V$$

$$\rho = 1834/2 \text{ kg.m}^{-3} = \underline{917 \text{ kg.m}^{-3}}$$

Kapalná voda má podle tabulek hustotu 1000 kg.m^{-3} , vzhledem k tomu, že led plave na hladině vody je jeho hustota menší než hustota vody. Vypočtená hodnota je realistická.

Led má hustotu 917 kg.m^{-3} .

Rozměr (dimenze) fyzikální veličiny

Rozměr fyzikální veličiny je zápis její jednotky do součinu mocnin jednotek základních veličin, rozšířený o dvě doplňkové jednotky pro rovinný (grad) a prostorový úhel (rad).

Postupujeme takto:

Pokud je některou z veličin, figurujících ve vzorci, jiná než základní veličina, nahradíme ji její definiční rovnicí.

To opakujeme tak dlouho, dokud ve vzorci nevystupují jen základní veličiny, bezrozměrné veličiny a bezrozměrné koeficienty.

Pokud ve vzorci vystupuje veličina základní, nahradíme ji symbolem její jednotky.

Pokud ve vzorci figuruje číselný koeficient nebo bezrozměrná veličina, nahradíme je jedničkou. Tím získáme rozměr fyzikální veličiny.

Příklad

Máme určit rozměr práce. Práce je určena mimo jiné vzorcem $W = F \cdot s$, kde F je síla, s je dráha. Síla je určena vzorcem $F = m \cdot a$, kde m je hmotnost a a je zrychlení, zrychlení je dáno rovnicí $a = v/t$, rychlost je určena rovnicí $v = s/t$.

Pokud známe více rovnic pro určení některé z veličin, vybereme tu nejjednodušší, stačí totiž sledovat její rozměr, ne velikost. Rozměr pak určíme takto:

$$W = F \cdot s = m \cdot a \cdot s = m \cdot (v/t) \cdot s = (m \cdot v \cdot s)/t = (m \cdot s \cdot s)/(t \cdot t) = m \cdot s^2/t^2$$

$$\Rightarrow [W] = \text{kg} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{s}^{-2}$$

Fyzikální rovnice

Vztahy mezi fyzikálními veličinami popisují **fyzikální rovnice**. Ve fyzikální rovnici tedy vystupují nejen číselné hodnoty a matematické funkce, ale vždy i příslušné jednotky fyzikálních veličin.

Každá fyzikální rovnice (dále pouze rovnice) splňuje pravidlo, že rozměr (jednotka) levé strany musí být roven rozměru (jednotce) pravé strany.

Rozměrová zkouška fyzikální rovnice

Pokud chceme zkontrolovat správnost rovnice, porovnáme rozměr pravé a levé strany fyzikální rovnice. Pokud je rozměr shodný, je předpoklad (nikoliv jistota), že rovnice je správná. Pokud porovnání rozměru nevychází, hledáme chybu v rovnici, přičemž podle odchylek v rozměrech pravé a levé strany dokážeme většinou odhadnout, která veličina a na kterém místě v rovnici chybí, přebývá nebo je v jiné mocnině než má být.

Příklad

Předpokládejme, že chceme pomocí rozměrové zkoušky ověřit správnost rovnice $F.s = m.v$, kde F je síla, s je délka dráhy, m je hmotnost a v je rychlost.

Za veličiny dosadíme jejich jednotky a upravíme na rozměry jednotek.

$$\text{N.m} = \text{kg.m.s}^{-1}$$

$$\text{kg.m}^{-2}.\text{s}^{-2} \neq \text{kg.m.s}^{-1}$$

Je zřejmé, že kontrola nesouhlasí. Buď chybí na levé straně $\text{m}^{-1}.\text{s}$ nebo chybí na pravé straně m.s^{-1} .

Správná rovnice je

$$F.s = \frac{1}{2}.m.v^2$$

(pro daný případ je práce rovna kinetické energii a nikoliv hybnosti).

Mezinárodní soustava jednotek

Mezinárodní soustavu jednotek tvoří tyto skupiny jednotek:

Základní jednotky (a veličiny)

Definují se přírodním dějem.
Jde o 7 jednotek a veličin.

Odvozené jednotky

Odvozují se ze základních jednotek pomocí definičních vztahů odpovídajících fyzikálních veličin:

$$\text{m}\cdot\text{s}^{-1}, \text{kg}\cdot\text{m}^{-3}, \dots$$

Některé z nich mají své názvy podle význačných fyziků:

$$\text{např. } \text{N} = \text{kg}\cdot\text{m}\cdot\text{s}^{-2} \text{ (newton), } \text{J} = \text{kg}\cdot\text{m}^2\cdot\text{s}^{-2} \text{ (joule), } \dots$$

Veličina		Jednotka SI	
Název	Symbol	Název	Značka
délka	l	metr	m
hmotnost	m	kilogram	kg
čas	T	sekunda	s
elektrický proud	I	ampér	A
termodynamická teplota	T	kelvin	K
látkové množství	n	mol	mol
svítivost	I	kandela	cd

Odvozené jednotky

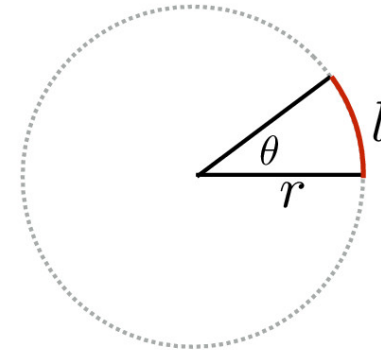
- Rovinný úhel   radián   rad $\text{m m}^{-1} = 1$
- Prostorový úhel   steradián   sr $\text{m}^2 \text{m}^{-2} = 1$
- Kmitočet   hertz   Hz s^{-1}
- Síla   newton   A m kg s^{-2}
- Tlak, napětí   pascal   Pa N m^{-2}
- Energie, práce, ...   joule   J   N m
- Výkon   watt   W J s^{-1}
- Elektrický náboj   coulomb   C   A s
- Elektrický potenciál   volt   V W A^{-1}
- Elektrický odpor   ohm Ω V A^{-1}

Mezi jednotky odvozené patří též dvě **doplňkové jednotky**: *radián* (rad) jako jednotka rovinného úhlu a *steradián* (sr) jako jednotka prostorového úhlu. Tyto jednotky nelze vyjádřit pomocí jednotek základních - považujeme je za bezrozměrné. Je-li např. α označení rovinného úhlu, lze psát $\alpha = \pi \text{ rad}$, ale při přepisu do soustavy SI se píše jen $\alpha = \pi$, tj. $\alpha = 1$.

Angles and Solid Angles

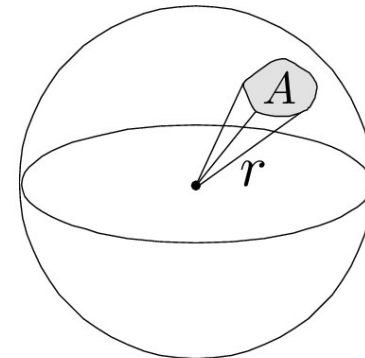
Angle: ratio of subtended arc length on circle to radius

- $\theta = \frac{l}{r}$
- Circle has 2π **radians**

Solid angle: ratio of subtended area on sphere to radius squared

- $\Omega = \frac{A}{r^2}$
- Sphere has 4π **steradians**

Násobné a dílčí jednotky tvoří se ze základních a odvozených jednotek pomocí mocnin o základu 10:

Jednotky násobné			základní veličina	Jednotky dílčí		
exa-	E	10^{18}		mili-	m	10^{-3}
peta-	P	10^{15}		mikro-	μ	10^{-6}
tera-	T	10^{12}		nano-	n	10^{-9}
giga-	G	10^9		piko-	p	10^{-12}
mega-	M	10^6		femto-	f	10^{-15}
kilo-	k	10^3		atto-	a	10^{-18}

V některých případech je možné též použít předpon *centi-* (se značkou c), *deci-* (d) a *hekto-* (h) - např. 1 cm = 0,01 m, 1 dm = 0,1 m, 1 hl = 100 l, ...

Pozor! Je zde jedna výjimka: kilogram je jednotka základní, nikoli násobná !!!

Vedlejší jednotky

jejich používání je příslušnou normou dovoleno, i když do jednotek soustavy SI nepatří. Povolení bylo uděleno na základě praktických důvodů. Jedná se např. o tyto jednotky:

minuta (min), hodina (h), litr (l), tuna (t), ...

Při výpočtech je ale převádíme na jednotky soustavy SI.

Table 6. Non-SI units accepted for use with the International System of Units

Quantity	Name of unit	Symbol for unit	Value in SI units
time	minute	min	1 min = 60 s
	hour ^(a)	h	1 h = 60 min = 3600 s
	day	d	1 d = 24 h = 86 400 s
plane angle	degree ^(b, c)	°	1° = (π/180) rad
	minute	'	1' = (1/60)° = (π/10 800) rad
	second ^(d)	''	1'' = (1/60)' = (π/648 000) rad
area	hectare ^(e)	ha	1 ha = 1 hm ² = 10 ⁴ m ²
volume	litre ^(f)	L, l	1 L = 1 l = 1 dm ³ = 10 ³ cm ³ = 10 ⁻³ m ³
mass	tonne ^(g)	t	1 t = 10 ³ kg

Násobky jednotek

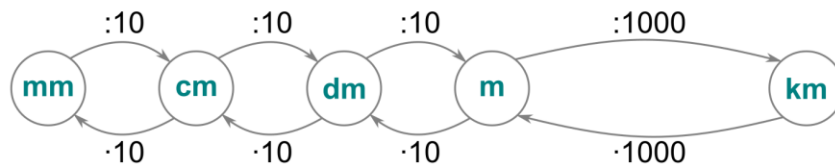
Prefix	Symbol for Prefix		Scientific Notation
exa	E	1 000 000 000 000 000 000	10^{18}
peta	P	1 000 000 000 000 000	10^{15}
tera	T	1 000 000 000 000	10^{12}
giga	G	1 000 000 000	10^9
mega	M	1 000 000	10^6
kilo	k	1 000	10^3
hecto	h	100	10^2
deka	da	10	10^1
----	--	1	10^0
deci	d	0.1	10^{-1}
centi	c	0.01	10^{-2}
milli	m	0.001	10^{-3}
micro	μ	0.000 001	10^{-6}
nano	n	0.000 000 001	10^{-9}
pico	p	0.000 000 000 001	10^{-12}
femto	f	0.000 000 000 000 001	10^{-15}
atto	a	0.000 000 000 000 000 001	10^{-18}

<https://www.jednotky.cz/>

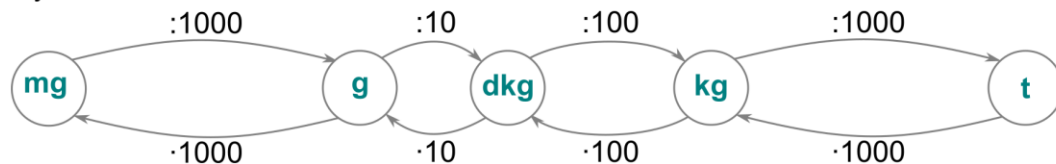

Převod jednotek

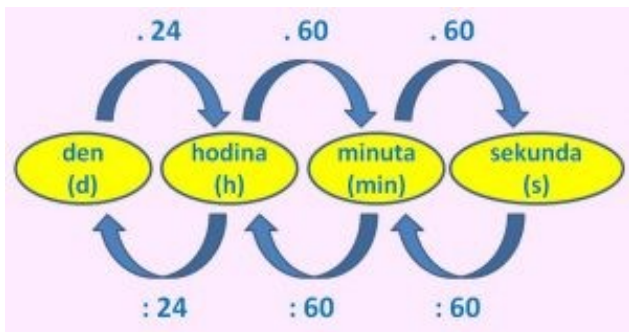
jednotky délky

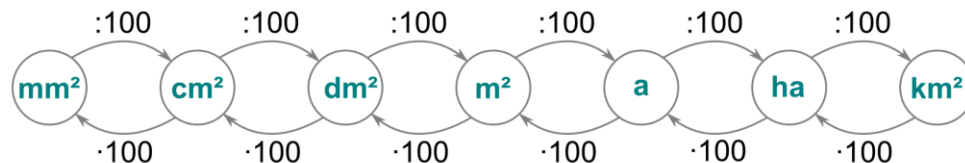
jednotky hmotnosti

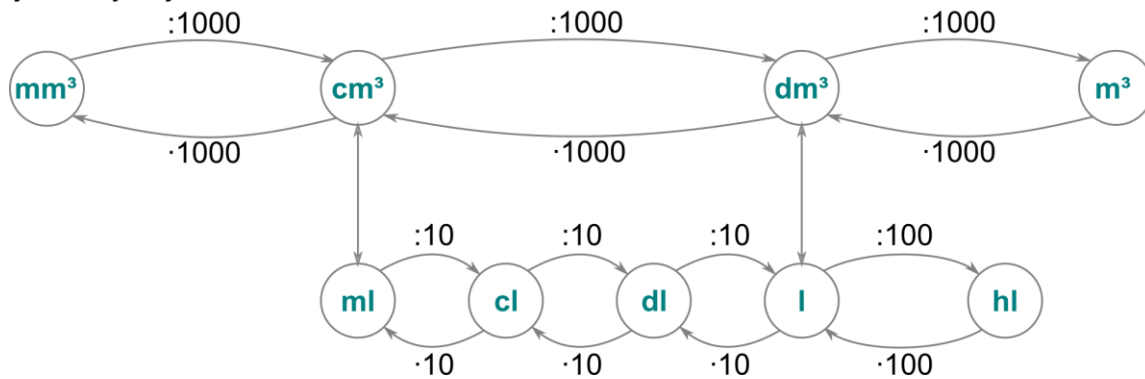
jednotky času

jednotky obsahu

jednotky objemu

Převeďte na jednotky SI

- a) 750 mm²
- b) 0,35 cm²
- c) 3.10² dm²
- d) 0,6 km²

Převeďte na gramy

- a) 100 kg
- b) 10⁹ μg
- c) 10⁹ ng
- d) 10¹² pg

Převeďte na jednotky SI

- a) 0,5 mm²
- b) 7 dm³
- c) 12 nm
- d) 0,5 g.cm⁻³

Převeďte na jednotky SI

- a) 370 mm³
- b) 0,95 cm³
- c) 6.10² dm³
- d) 0,8 km³

Která veličina má fyzikální rozměr m.s⁻²?

Která veličina má fyzikální rozměr s⁻¹?

Jedna tuna je ekvivalentem

- a) 100 kg
- b) 10⁹ μg
- c) 10⁹ ng
- d) 10¹² pg
- e) 10¹² ng